

ÚESz. = *Új magyar etimológiai szótár*. Szerk. GERSTNER KÁROLY. MTA Nyelvtudományi Intézet/ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest. <https://uesz.nytud.hu> (2023. 09. 01.)
VELLEDITS LAJOS 1912. Az ünnepnapok magyar nevei. *Magyar Nyelv* 8: 204–209.

Forgotten proverbs with the component *üszög* ‘embers’

The noun *üszög* has become a rather rare word in the Hungarian language by today, but it is still used mostly in the sense ‘fungal disease of grains’, and much less often in its more original sense of ‘glowing embers’. Its rarity has also led to the oblivion of some phraseological units which were formed in parallel with it. This study attempts to collect these units from an older layer of the Hungarian language, and also seeks to explore and explain their motivation and the cognitive image they convey. The article also deals with the explanation of the proverb *Amint üszögölöd gyopárod, úgy ütsz belé* ‘You take advantage of your work if you do it properly’, and the meteorological rule *Péter üti az üszögöt, jön a melegebb idő* ‘Warm-up is coming’, in detail.

Keywords: historical linguistics, etymology, cultural history, phraseology, historical phraseology, historical lexicology.

FORGÁCS TAMÁS
Szegedi Tudományegyetem

SZEMLE

Nemesi Attila László, *A humor pragmatikai mechanizmusai*

Loisir Könyvkiadó, Budapest, 2022. 349 oldal

A témakörben szervezett konferenciák, valamint a hazai és nemzetközi folyóiratokban publikált tanulmányok gyarapodó száma alapján az utóbbi másfél évtizedben a magyar humorkutatás kivirágzását tapasztalhatjuk. Ennek a bizonyítéka tágabb kontextusban a szóban forgó kiadvány, szerzője ugyanis jeles képviselője annak az inspiráló szakmai közösségnek, amely LITOVKINA ANNA fülszövegben megfogalmazott kívánalmának megfelelően komolyan veszi a humort. NEMESI ATILA LÁSZLÓ a korábbi években megjelent tanulmányaiból is merítve színes példaanyaggal nyújt átfogó áttekintést a verbális humor kutatásának területéről. NEMESI a pragmatikát nem pusztán a nyelvészeti humorkutatás egyik lehetséges nézőpontjaként értelmezi, a könyv már a címében szembehelyezkedik RASKIN klasszikus művének (*Semantic mechanisms of humour*) szemantocista megközelítésével, és hangsúlyozza, hogy a verbális humor magyarázata alapvetően pragmatikai megközelítést igényel (miközben nem tagadja a szójelentés és a mondatjelentés vizsgálatának jelentőségét sem), ugyanis a humor a megnyilatkozások tulajdonsága valamely kontextusban. S mint ilyen, „az egyik legérdekesebb és legígéretesebb témakör, amivel csak pragmatikakutató foglalkozhat” (28). Ennek egyik oka például, hogy „abból, ami nevetést vált ki, következtetni tudunk arra, ami »normális«, megszokott viselkedés a kommunikációban” (148). Valóban nehéz eldönteni, hogy ebből a lenyűgözően gazdag irodalmat

feldolgozó, a felmerülő elméleti kérdésekre eredeti, szintetizáló igényű válaszokat kínáló monográfiából a humoros vagy humortalan nyelvhasználatról tudhatunk-e meg többet.

A Bevezetés elsősorban a humor és a humorkutatás viszonylagosságát és perspektivikusságát tárgyalja, a könyv ATTARDO rendszerében szubsztancialistaként határozza meg magát, vagyis kutatása a humor lényegi, közös vonásaira irányul. NEMESI a humorjelenség esszenciáját egy bizonyos mentális hatás kiváltásaként/kiváltódásaként fogalmazza meg, amely leírható úgy, hogy „valami mulattat valakit”, ebből a mentális hatásból következik a viselkedéses hatás (nevetés, mosoly stb.). Humoros nyelvi jelenségnek azokat a verbális (vagy a kiváltott/kiváltandó hatás szempontjából releváns verbális komponens is tartalmazó) jelenségeket nevezi, „amelyeket vagy a mulattatás szándékával hoztak létre [akár valóban mulattatják a címzettet, akár nem], vagy annak ellenére mulattatnak valakit, illetőleg mulattatók valamilyen nézőpontból, hogy nem humoros szándékkal jöttek létre” (12–13). A Bevezetésből az is kiderül, hogy a szerző a nyelvészet eszköztárát a humorelméletek tudományágak fölötti osztályozásában az inkongruencia (váratlanság, szokatlanság, normaszegés, abszurditás, illetve ezek föloldása) hipotézisének ellenőrzésére, a nyelvi inkongruencia meghatározására tartja alkalmasnak. A Bevezetésben a történeti áttekintés is fontos szerepet kap, így szóba kerül a *humor* etimológiája, a humor fogalmának komikumhoz fűződő viszonya, e viszony alakulástörténete, valamint az olyan jelentős magyar kutatók, mint JÓKAI MÓR, SZIGETVÁRI IVÁN, SZALAY KÁROLY, FÓNAGY IVÁN és BIRÓ A. ZOLTÁN hozzájárulása a humorelmélethez. Már ebből a fejezetből kiderül, hogy a nyelvi humornak számtalan forrása lehet. NEMESI a korábbi szakirodalom elemzéseit négydimenziós rendszerben szintetizálja: a verbális humor elemzésében szerepet kaphatnak az átalakító műveletek (például hozzátoldás, elhagyás), a jelentésviszonyok (poliszémia, paronímia), a nyelvelírási szintek (például fonetika, névtan), és a társadalmi/kulturális tényezők (például nyelvváltozatok, társadalmi sztereotípiák). Ugyanakkor a szerző arra is rámutat, hogy a klasszikus nyelvészeti megközelítések, amelyek jórészt kimerülnek a formai sajátosságok, (szándékolt) hibák és ferdítések osztályozásában, a magyarázat szintjén önmagukban kevés tanulsággal szolgálnak a humorkutatás számára.

A modern nyelvészeti humorkutatásban elsősorban a szemantikai megközelítések léptek föl magyarázó igénnyel. A második fejezet (A humor szemantikai elméletei) tulajdonképpen annak a fentebb már említett tézisnek az igazolására szolgál, hogy a szemantikai leírás önmagában nem lehet kielégítő, és a szemantikai indíttatású (bár valójában pragmatikai komponensekkel is rendelkező) humorelméletek hiányosságaira hívja föl a figyelmet. RASKIN klasszikus modelljének, a humor szemantikaforgatókönyv-elméletének (Script-based Semantic Theory of Humour, SSTH) alapvető problémája a forgatókönyv terminus körvonalazatlansága és a vizsgált jelenségek homogenitása (szinte kizárólag vicceket vizsgáltak a keretében). RASKIN elképzelése szerint a humor szükséges feltétele két forgatókönyv ütközése, ez a hipotézis azonban még a forgatókönyv fogalmának túllátalánosításával sem tartható. NEMESI a szakirodalomban leggyakrabban hivatkozott ÉTTEREM forgatókönyvét alapul véve magyar étteremviccek sorával bizonyítja, hogy a humor nem tartalmaz mindig forgatókönyv-ellentétet. Az ATTARDO nevéhez köthető nyelvi humor általános elmélete (General Theory of Verbal Humour), amely az elemzés számára öt tudásforrást különböztet meg (nyelv, narratív stratégia, célpont, szituáció, logikai mechanizmus) részletezőbb leírást nyújt a humoros szövegekről, de örökli az SSTH problémáit, minthogy a forgatókönyv fogalmát módosítás nélkül működteti. A fejezet azt is bemutatja,

hogy a strukturalista szövegnyelvészet izotópia modellje és a kognitív szemantika dinamikus jelentésképzést megragadó modelljei (elsősorban a mentális tereké és a fogalmi integrációé) a leírás és a megfigyelés szintjén hoznak ugyan új és adekvát eredményeket, ám valódi magyarázóerővel nem bírnak, mivel a humor értelmezésének következtetéses természetét ezek sem tudják megragadni.

A harmadik, negyedik, ötödik és hatodik fejezet tárgyalja részletesebben az egyes pragmatikai irányzatok humorvonatkozásait. Noha egyetérthetünk azzal, hogy a nyelvi humor leginkább pragmatikai perspektívából vizsgálható, a harmadik fejezetből (Humoros beszédaktusok) kiderül, hogy a pragmatika atyjai, JOHN L. AUSTIN és JOHN SEARLE éppenséggel meglehetősen idegenkedtek tőle mint a „normális”, őszinte kommunikáción „élősködő” jelenségtől. AUSTIN a szavak „komoly” használatáról leválasztotta azok „komolytalan” használatát, amit nem is méltatott különösebb figyelemre. SEARLE szerint a szavak jelentése ugyan nem változik meg a „parazita” beszédmódokban, de a valóságtól elemelődik, így például a vicc ún. színlelt beszédaktusok sorozata. Noha a humort sem AUSTIN, sem SEARLE nem vette (eléggé) komolyan, a harmadik fejezetben nyilvánvalóvá válik, hogy a beszédaktus-elmélet modelljében jól vizsgálható a verbális humor néhány fontos aspektusa, és már AUSTIN klasszikussá vált előadásában viszonylag rendszeres jelenségeként megjelenik a humor. A beszédaktusok végrehajtásának sikerét biztosító boldogulási feltételek nem teljesülése ún. balfogásokat eredményez, amelyek – miként már AUSTIN kitalált példái mutatják (például névadó ceremónián nem az előzetesen egyeztetett név kimondása) – humoros hatást kelthetnek. A balfogásokat NEMESI potenciálisan humoros performatívumokként értelmezi. A beszédaktusok hármashierarchiáját követve a lokúciós, illokúciós és perlokúciós természetű humor tárgyalására is külön alfejezetet szán. A lokúciós humor magába foglalja a bizonyos zajok (például állathangok) hallatására (fonetikus aktus) épülő vicceket, a csak látszólag az adott nyelv szókészletébe tartozó humoros szavaknak (például *utasellátó* helyett *ittasellátó*) a kimondását (fatikus aktus) és a kimondott szavak referenciával való ellátását feltételező (rétikus aktus), többértelműsége alapuló humort (például az ún. Jean-vicceket). Az illokúciós humor ugyancsak színes jelenség, aminek a szerző tíz altípusát különbözteti meg. Humor fakadhat például egy közvetett beszédaktus félreértéséből (például „– Pincér! Az ujjá beleér a levesbe! / – Köszönöm, hogy szól, de, hál’ istennek, már nem forró.” 49). Kiemelendő, hogy a boldogulási feltételek megsértése nem elégséges és nem is szükséges feltétele a humornak, és ugyanez elmondható az illokúciós aktusok sikerességi feltételeinek megsértéséről is. A perlokúció fogalmának ugyanakkor NEMESI általánosabb jelentőséget tulajdonít a humorelméletben, mivel a nyelvi humor meghatározható egy speciális perlokúciós hatás előidézéseként.

Míg a beszédaktus-elmélet keretében való vizsgálódás gyengesége, hogy a humor megértéséhez szükséges következtetési és kontextualizációs folyamatokat kevésbé tudja megragadni, a negyedik fejezetből (A humor mint a társalgási maximák megsértése) kiderül, hogy GRICE együttműködési alapelven nyugvó modelljében éppen a humorhoz nélkülözhetetlen következtetési folyamatokat és a normaszegést vizsgálhatjuk hatékonyan. Noha „Grice egyet sem mond a humorról, mint Austin és Searle” (110), a humorkutatásban viszonylag korán elfogadottá vált, hogy a grice-i maximák megsértése gyakran eredményez humort. Kiemelendő a mód második almaximájának megsértése, hiszen a humoros szövegekben nagyon gyakran kétértelműséggel találkozunk. Időben valamivel későbbi megfigyelés – amelynek érvényességéhez NEMESI korábbi munkái is

hozzájárultak –, hogy a leechi udvariassági maximák megsértése is kelthet humoros hatást. A szerző a fejezetben egy igen komplex Esti Kornél példa (a 17. fejezetből való részlet) segítségével illusztrálja, hogy a maximák közötti konfliktus is termékeny talaja a humornak, és éppen Kosztolányi humorát elemezve jut arra a következtetésre, hogy a nem humoros nyelvhasználatra vonatkozóan szükség lehet olyan további maximák megfogalmazására, mint a „Légy következetes!”, valamint „Ne szöld le magad úgy és annyira, hogy az már ellenkezzen az érdekeiddel, és veszélyeztesse az arculatodat!” (128) – utóbbi éppen a leechi maxima ellentéte. NEMESI fontos megállapítása, hogy a humorjelenségek általánosságban is szükségessé teszik az együttműködési alapelve épülő modell újragondolását, kibővítését. Noha nem állítja, hogy az alapelveknek és maximáknak meghatározható lenne egy viszonylag zárt és szűk köre, fontosnak tartja, hogy az együttműködési alapelv maximái kiegészüljenek az önérdék alapelveknek (Self-Interest Principle) maximáival. Elképzelése szerint maga az udvariassági elv is az önérdék alapelveből vezethető le, amelyet maximaként a következőképpen határoz meg: „Társalgási hozzájárulásod álljon személyes és személyközi céljaid szolgálatában!” (133). Az önérdék maximájának megsértéséből eredhet a humoros hatás például a következő (a filmben Kabos Gyula által megszólaltatott) megnyilatkozásban: „Tudja, doktor úr, milyen jelentéktelen tisztviselő ez [az ember] a bankban? Hát mit mondjak magának? Az én osztályomon dolgozik...” (150).

A negyedik fejezetben boncolgatott egyik legérdekesebb kérdés, hogy a humor milyen értelemben együttműködő és mennyiben normaszegő nyelvi viselkedés. YAMAGUCHI fölveti, hogy a viccekben a karakterek megsérthetik ugyan a maximákat, a narrátor azonban nem. NEMESI is fontosnak tartja a fiktív történetek szereplőinek és befogadóinak a megkülönböztetését (fölvívja például a figyelmet arra, hogy a történeteken belüli perlokúciós hatások megkülönböztetendők a befogadókban keletkező perlokúciós hatásoktól), ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a humoros történetek narrátorai sem „ártatlanok”. A humoros hatás előidézéséhez, például egy poén váratlanságához gyakran az is szükségeltetik, hogy a narrátor tulajdonképpen félrevezesse a vicc hallgatóját, vagyis a narrátor maga is része a fikciónak, nem azonosítható egyszerűen a vicc mesélőjével (igaz, a narrátor feltehetően másképp sérti meg a maximákat, mint a humoros karakterek). Ez a megközelítés alapvetően polilogikus, hiszen például egy vicc szereplője nem egyszerűen feladóként értelmezhető, hanem ún. kollektív küldő, aki egy másik szereplőnek és a vicc hallgatóinak egyaránt kommunikál. Kiterjesztve ezt a megközelítést a vígjátékokra, kabaréjelenetekre, komédiákra, NEMESI (a filmdiskurzusokat elemző BROCK és DYNEL nyomán) hangsúlyozza a humoros szövegek mikroszintjének (például egy vígjáték karakterei közötti kommunikáció) és makroszintjének (a közönségnek szóló kommunikáció) megkülönböztetését.

A negyedik fejezet másik fontos kérdése, hogy a maximák megsértésének mely alkategóriáit érdemes fenntartani. Az eredeti grice-i rendszer (magyarul megszegés, kibújás, ütközés, semmibevétel) pontatlanságára és hiányosságaira többen fölhívták már a figyelmet: van, aki egységesítené és redukálná a tipológiát (lásd MOONEY), van azonban olyan, aki kiegészítené (lásd THOMAS). NEMESI mindenekelőtt leszögezi, hogy „a társalgási maximák megsértése másképp értelmezendő a fikciós kommunikáció mikro- és makroszintjén” (130). NEMESI neo-grice-i modellalkotásának első lépéseként újradefiniálja a maximák megsértésének rendszerét. A meghatározásában pontosított grice-i rendszert THOMAS *infringement* kategóriájával bővíti ki (magyarul „figyelmen kívül hagyás”), hogy a nem

szándékos maximasértésekről is számot tudjon adni. Bemutatja, hogy a mikroszinten a maximák megsértésének bármelyik típusa (megszegés, figyelmen kívül hagyás, kibúvás, ütközés, kihasználás) eredményezhet humoros hatást, makroszinten azonban ugyanez a maximák hallgatóságnak/nézőközönségnek szánt kihasználása, amit NEMESI perlokúciós implikaturának nevez. Hipotézise szerint minden nyelvi humorjelenség magába foglal valamilyen maximasértést, ugyanakkor a maximasértés nem elégséges feltétele a humornak, hiszen nem minden maximasértés humoros.

Az ötödik fejezet a relevanciaelmélet keretében folytatja a vizsgálódást. Az elmélet egyfelől számos előnnyel rendelkezik a humorértelmezés tekintetében, mivel a kontextus nem előre adott, hanem dinamikus és alkotó folyamatként közelíti meg (a beszéd tematikus kontextusának félreértéséből származó kabarétréfa a kontextus dinamizmusának iskolapéldája); továbbá a relevanciaelmélet képviselői a megismerő ember következtetési műveleteinek pontos leírására törekszenek, az implikaturák levezetésének szabályait is igyekeznek logikai formulák segítségével explicitté tenni. Ugyanakkor a nyelvi humor jelensége éppen az elmélet néhány alaptézisét vonja kétségbe. Az alapvetően osztrénv-következtetési kommunikációt irányító relevanciaelvet a nyelvhasználók elviekben „nem tudják sem »követni«, sem »megsérteni«, hiába is akarnák, mert az kivétel nélküli, erre van az elménk »felkészülve«” (189). Eközben a humor jó példája annak, hogy az ember miképpen törekszik a releváns következtetések manipulációjára és a különböző interpretációs lehetőségek kihasználására: „– Kérem, szeretném felpróbálni azt a ruhát a kirakatban. / – Elnézést, hölgyem, de nálunk ruhát felvenni csak a próbafülkében lehetséges.” (188). Az előbbi példa nehezen értelmezhető pusztán a relevancia-maximalizálásra való beállítódásunk felől, a kétértelműséget kihasználó humoros válasz azt mutatja, hogy képesek vagyunk a nyelvi tevékenységgel összefüggő kognitív folyamatainkat kontrollálni (vö. pragmatikai tudatosság). A humoros hatás mibenléte e keretben szintén tisztázatlan, ha ugyanis a megismerést egyszerűen (mentális erőfeszítés és eredmény tekintetében) költséghatékony információhalmazként határozzuk meg (háttérbe szorítva a megismerés társas és emocionális kontextusát), akkor a humor leginkább anomáliaként értelmezhető. NEMESI mindezen elméleti szempontokat is számba véve végső soron ígéretesnek látja a relevanciaelméleti vizsgálatokat a humorkutatásban, külön alfejezetet szentel a relevanciaelméleti keretben vizsgálódó YUS újító viccosztályozási javaslatainak. Az már csupán a könyv összegző fejezetének záró soraiból derül ki, hogy a humorjelenség „relevanciáját” az emberi viselkedésben a maga részéről (Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás nyomán) a lelki, szellemi felfrissülésben látja.

A hatodik fejezet a nézőpont jelentőségét, a perspektivizáció magyarázóerejét járja körül a humorban. A fejezet kiindulópontja a nyelvhasználat triadikus modelljére épülő, a nyelvi szimbólumok perspektivikusságát hangsúlyozó kognitív pragmatikai megközelítés (mely szerint a megnyilatkozó egy közös figyelmi jelenetben nyelvi szimbólumokkal egy referenciális jelenetre irányítja a befogadó figyelmét), amelynek értelemszerűen kulcsfogalma a nézőpont. Ugyanakkor ebben a fejezetben talán még a korábbiakhoz képest is erősebben jelentkezik a szintézis és az összegző kitekintés igénye. NEMESI bemutatja a nézőpontfelvételtől eredő humor alapformáit, illusztrálva, hogy az egocentrikus helyvagy térdeixis korántsem általános jellemzője a nyelvi megismerésnek. Jól példázza ezt a Mikszáth gyűjtéséből származó következő sírfelirat: „Nyugodjék békével öreg Tomasek Gergely. Meghalt *az idén*.” (200, kiemelés a szerzőtől). Ugyanakkor azt is hangsúlyozza,

hogy a humort önmagában nem magyarázza az egocentrikus nézőponttól elszakadni (vagy éppen azt felvenni) képtelen megfogalmazás. A tér- és idődeixis humorosan egocentrikus alkalmazása például gyakran (mint az előbbi példában is) a mennyiség maximájának megsértésével jár együtt („Légy informatív!”). NEMESI szintén szemléletes példája a vadászaton véletlenül meglőtt közember, aki fölmenti a felelősség alól a gondatlan gróft („– Nem tesz semmit, gróf úr, ma úgyis doktorhoz készültem.”). Az áldozat nem pusztán szélsőséges módon elhárítja egocentrikus nézőpontját, hanem durván meg is sérti az önérdek alapelvét.¹

Az irónia és az udvariasság, amelyeknek meghatározása már a korábbi fejezetekben is újra és újra fölmerült, a nézőpont fogalmával összefüggésben itt önálló, tisztázó jellegű alfejezetet kap, vagyis a hatodik fejezet valójában jócskán túlmutat a nézőpont és a nyelvi humor kapcsolatának vizsgálatán. Az irónia és a nézőpont összefüggésének alapja, hogy az iróniában két nézőpont van jelen, az egyikből a beszélő megalkot egy explicit reprezentációt, a másiból pedig megkérdőjelezi vagy relativizálja azt (KOMLÓSI modellje szerint a két nézőpont ütközéséből hozzáférhetővé válik egy harmadik, elemelt perspektíva is). NEMESI kitart amellett, hogy az irónia definíciószerűen kritikus (bár azt nem zárja ki, hogy TÁTRAI tágabb, pozitív értékeléseket is magába foglaló iróniafogalma is élhet a nyelvhasználók fejében). Az udvariasság/udvariatlanság kapcsán pedig azt hangsúlyozza, hogy alapvetően perspektívafüggetlen értékkelés, viszonyulás és hatás, amely ezáltal még a tudományos magyarázatra törekvő elemző számára is elsősorban nézőpont kérdése.

A hatodik fejezet fontos megállapítása, hogy a nézőpont szűkebb (deiktikus) értelmezése nem elegendő egy humorelmélet megalapozásához, amennyiben azonban a fogalmi sémák és forogatókönyvek is a nézőpontokon belül értelmeződnek (erre példaként RITCHIE modelljét mutatja be a szerző), komplexebb képet kaphatunk a nyelvi humor működéséről. Noha TÁTRAI idézett nézőpont-definíciója („a tapasztalatok fogalmi megkonstruálásának kiindulópontja, ahonnan a dolgok és a köztük lévő relációk reprezentálódnak”, 234) lehetőséget adhat egy tágabb, különböző tudáskereteket is magába foglaló nézőpont-értelmezésre, úgy gondolom, hogy a nyelvi humorról átfogóbb képet – legalábbis a funkcionális kognitív pragmatikán belül – inkább a résztvevők fizikai környezetén túlmutató kontextuális összetevőknek (lásd a résztvevők mentális világa, szituációs, tematikus kontextus), illetve ezek alakításának, vagyis a kontextualizációnak a vizsgálatára nyújthat.

A hetedik fejezet (A humor pragmatika és retorika határán) érdekes és talán kissé váratlan lezárása a könyvnek, amely így tulajdonképpen a pragmatika interdiszciplináris kapcsolatrendszerének feltárásával zárul. NEMESI szerint nem lehetséges empirikus alapon választóvonalat húzni retorika és pragmatika között, előbbi az utóbbi legfontosabb szellemi előzménye, és pragmaretorikának nevezi a két tudományterület szélesnek mutatkozó metszetét. A fejezetben bemutatja, hogy a pragmatikakutatók közül többen alábecsülték

¹ NEMESI szerint a két fél között meglévő társadalmi hierarchia kizárja az irónia lehetőségét. Véleményem szerint azonban éppen az önérdek elvének durva megsértése kapcsán merül föl (ha nem is a grófban, de esetleg bennünk, mai olvasókban) az ironikus olvasat lehetősége, vagyis az, hogy a meglőtt „jóember” valójában udvariatlan. A kritikus olvasat hozzáférhetővé tétele a társadalmi hierarchia alacsonyabb fokán állók részéről nyilvánvalóan kockázatosabb, ezáltal pedig nagyobb körülménytést (pragmatikai tudatosságot) igényel (lásd a Csengett, Mylord? című vígjáték-sorozat karaktereit), ám az ironikus kiindulópont implicit(ebb) jellege lehetőséget nyújt számukra is arra, hogy az iróniát a beszélgetőpartner ne fedezze föl, vagy legalábbis ne legyen róla minden kétséget kizáróan meggyőződve.

a klasszikus retorikusok fogalomrendszerét. Bizonyítja, hogy a Kr. e. I. században már ismert dolognak számított a szándékolt és mondott jelentés megkülönböztetése, továbbá az előfeltevések vizsgálatának gyökerei is visszavezethetők a *Rhetorica ad Herenniumra*, ahogy a társalgási maximák is levezethetők a klasszikus retorikából. Utóbbi kapcsán számomra csupán az a kérdés, hogy a kiszűrt „társalgási maximák” preskriptív jellege mennyiben gyengíti a grice-i elmélettel való kapcsolatot, illetve a levezetés közvetlenségét.

A könyv során többször megfogalmazódik, hogy a humoros hatású megnyilatkozást tevő szereplő elégtelen pragmatikai kompetenciával rendelkezik. A retorikai fejezetben az is kiderül, hogy az érvelés hiányosságai is kelthetnek humoros hatást. NEMESI arisztotelészi terminológiával ezt a (látszat)enthumémákon és a (látszat)példákon keresztül közelíti meg. Mai szemmel humoros érveléssel találkozunk B. Ferenc szolgabíró részéről (ismét csak Mikszáth gyűjtéséből): „Fazekas Sándor, ámbátor lopott, nem büntethető meg, mert dühös ember, és egy faluban lakik velem.” (259). Az elemzés során fény derül arra a speciális premisszára is, mely szerint végső soron helyénvaló a szolgabíró érvelése. A fejezet második felében aztán Hofi Géza politikai kabaréiból vett idézetek illusztrálják, hogy a római retorikákban rendszerezett figuratív nyelvhasználat elválaszthatatlan az implikaturáktól, és számos lehetőséget kínál a kreatív humorista számára. Félbeszakításból és helyesbítésből eredő implikatura például egy sörnyitás után a következő: „Hát akkor isten-ist... – illetve, szabadság, elvtárs!” (272).

NEMESI ATTILA LÁSZLÓ könyve számos alkalommal bizonyítja, hogy amennyiben a nyelvméleteket egy fogalmi metafora keretében a hidépítéshez hasonlítanánk, akkor a humor vizsgálata minden bizonnyal az átlagosnál jóval nagyobb kihívást jelentő terheléspróbának felelne meg. NEMESI ebben a szellemben kritikailag feldolgozza a humor lehetséges szemantikai, pragmatikai és retorikai megközelítéseit. Azt a lehetőséget sem hagyja ugyanakkor kihasználatlanul, hogy a humor az általános pragmatikai kérdések bemutatásának is látványos és igen élvezetes terepe, ennek megfelelően szellemes stílusban, sokféle példával világít rá az elméletek túláltalánosításaira és vakfoltjaira, fölhívja a figyelmet fő értékeikre és összefüggéseikre, ezekből kiindulva pedig határozott lépéseket tesz egy komplex (retorikai és szemantikai megfontolásokat is érvényesítő) pragmatikai humorelmélet felé. Mindeközben pedig melleleg a nem humoros nyelvhasználat bizonyos alapvető kérdéseire is válaszokat kínál.

PALÁGYI LÁSZLÓ

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Schirm Anita, *Diskurzusjelölök szövegeken innen és túl*

Loisir Könyvkiadó, Budapest, 2021. 288 oldal

A SCHIRM ANITA könyvét megjelentető Loisir Könyvkiadó megalakulása óta jelentős szerepet játszik a tudományos irodalom publikálásában; kiadványainak zömét szemiotikai, illetve nyelvészeti kutatásokhoz kapcsolódó munkák jelentik. SCHIRM ANITA kötete a kiadó Pragmatika sorozatának 6. darabjaként látott napvilágot. A kötet – ha csak magát a fő szöveget tekintjük is – 242 oldal; teljes terjedelme az irodalomjegyzékkel, továbbá